

Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2018, ss. 528, il., ISBN 978-609-8183-42-9*

Recenzowana monografia, poświęcona najwyższemu organowi sądowemu Wielkiego Księstwa Litewskiego, oparta jest na dysertacji doktorskiej obronionej w 2013 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Wileńskiego¹. Jej autor, Adam Stankevič, pracownik naukowy Instytutu Historii Litwy w Wilnie, opublikował również wiele artykułów na temat Trybunału Głównego, w których przybliżył różne aspekty jego dziejów; część z zawartych w nich ustaleń można znaleźć także w omawianej pracy².

Badacz podjął się w swojej rozprawie przedstawienia funkcjonowania Trybunału, poczynając od momentu wdrożenia reform sejmu koronacyjnego 1764 r., podczas którego postanowiono m.in., że każdy sejmik będzie wybierał po jednym deputacie (szlachta żmudzka – po dwóch) na poszczególne kadencje: litewską (odbywającą się w Wilnie) oraz ruską (w Mińsku i Nowogródku, a od 1775 r. w Grodnie). Wcześniej wybierano po dwóch (na Żmudzi trzech) sędziów zobowiązanych do uczestnictwa w obu sesjach. Rozważania Autor kończy na postanowieniach sejmu grodzieńskiego 1793 r., przy czym podjęte wówczas decyzje miały już charakter czysto teoretyczny, jako że Trybunał działał w praktyce do 6 czerwca 1792 r. Odbiór pracy utrudnia nieco fakt, że kolejne reformy

¹ Obronę doktoratu zrelacjonował T. Čelkis, *Bajoriškas teismas bajoriškoje valstybėje: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolas XVIII a. antroje pusėje*, „Lietuvos istorijos studijos” 33, 2014, s. 255–257.

² Zob. m.in.: A. Stankevič, *Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje)*, w: *XVIII amžiaus studijos*, t. 3: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai, laimėjimai, netektys*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2016, s. 250–267; *idem*, *Nužudymų bylos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje)*, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, red. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 185–203; *idem*, *Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.*, „Istorijos šaltinių tyrimai” 3, 2011, s. 167–178.

Trybunału w czasach stanisławowskich nie zostały omówione łącznie, a informacje na ich temat są rozproszone w różnych jej miejscach.

Na wybór cezur chronologicznych wpływ miał też stan zachowania źródeł. Dla okresu 1765–1792 zachowały się niemal wszystkie księgi trybunalskie, natomiast materiały wcześniejsze są zdekompletowane, co – jak argumentuje Autor – utrudniałoby analizy statystyczne.

Adam Stankevič starannie przeanalizował imponujący zasób źródeł rękopiśmiennych ze zbiorów instytucji wileńskich (przede wszystkim Lietuvos valstybės istorijos archyvas), warszawskich i krakowskich, a także wiele starodruków. Podstawowe znaczenie mają 494 księgi trybunalskie przechowywane w LVIA, istotną rolę odgrywają też materiały Rady Nieustającej, zgromadzone w AGAD, w tzw. Metryce Litewskiej (dział VII). Z innych źródeł wymienić można akty normatywne, mowy, diariusze, korespondencję, prasę i pamiętniki. Co nieoczywiste, badacz przeanalizował też zawartość ksiąg metrykalnych wileńskiego kościoła świętych Janów. Pozwoliło mu to ustalić, że podczas sesji litewskich sędziowie bywali ojcami chrzestnymi dzieci szlacheckich oraz konwertytów z judaizmu i islamu.

Omawiana praca w sposób istotny uzupełnia stan wiedzy na temat Trybunału Litewskiego. Dotychczas istniała bowiem tylko jedna, leciwa monografia poświęcona tej problematyce. Kowieński historyk prawa Augustinas Janulaitis, spod którego pióra wyszła, nie wykorzystał jednak zupełnie materiałów rękopiśmiennych, które były dla niego niedostępne z powodu przynależności Wilna do Polski³. Pewne ustalenia na temat Trybunału przyniosły również prace polskiej historyczki prawa Iwony Wierzchowickiej, w niewielkim jednak stopniu oparte na archiwaliach przebadanych na potrzeby recenzowanej książki⁴. Pod kierunkiem Andrzeja Rachuby opracowane zostały ponadto spisy deputatów Trybunału⁵. Adam Stankevič wykazał się dobrą znajomością literatury przedmiotu – z istotnych opracowań nie wykorzystał jedynie artykułu Gintautasa Sliesoriūna poświęconego Trybunałowi jako arenie walki politycznej na przełomie XVII i XVIII w.⁶

Na tle dotychczasowej historiografii Trybunału Litewskiego omawiana praca wyróżnia się połączeniem metod jakościowych i ilościowych. Jest to standard w badaniach

³ A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas XVI–XVIII amž. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime*, Kaunas 1927 (Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai, t. 2, ks. 4). Wcześniej powstała jeszcze monografia poświęcona genezie Trybunału: М.Н. Ясинский, *Главный Литовский Трибуналъ, его происхождение, организация и компетенция*, t. 1: *Происхождение Гл. Лит. Трибунала*, Киевъ 1901.

⁴ Zob. m.in.: I. Wierzchowicka, *Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna sędziów Trybunału Litewskiego*, w: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2008, s. 265–296; *eadem*, *Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581–1764). Miejsce, czas, skład sądu*, w: *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. T. Maciejewski, Koszalin 1999, s. 203–218; *eadem*, *Powinności sędziów Trybunału Litewskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 55, 2003, nr 1, s. 29–42.

⁵ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004.

⁶ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunalas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena*, w: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė, kultūra, edukacija*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2015, s. 250–275.

opartych na materiale masowym zawartym w różnorodnych księgach sądowych, jednak w odniesieniu do Trybunału ujęć kwantytatywnych istotnie brakowało. Jeśli natomiast chodzi o szczegółowe tematy badawcze, Autor kontynuuje tradycję wyznaczoną przez historię prawa, analizując różnorakie zagadnienia z zakresu funkcjonowania instytucji będącej przedmiotem jego dociekań. W przeciwieństwie jednak do dotychczasowych badaczy, dokładnie przeanalizowawszy materiał źródłowy wytworzony przez Trybunał, mógł przedstawić w większym stopniu praktykę – w tym efektywność – działania sądu.

Recenzowana monografia składa się ze wstępu, w którym ukazano zakres chronologiczny, stan badań i bazę źródłową, oraz pięciu rozdziałów analitycznych. Dotyczą one kolejno: organizacji pracy Trybunału, jego kompetencji, składu, przebiegu procesu oraz praktyki sądenia (w tym stosowania przepisów prawa i kar). Dalej zaprezentowane zostały wnioski, aneksy, bibliografia, streszczenie w języku angielskim oraz indeksy: osobowy i geograficzny. Warto zwrócić uwagę na niezwykle użyteczne aneksy. Autor przygotował zestawienia wszystkich ksiąg Trybunału pochodzących z badanego okresu z podziałem na rodzaje, opracował chronologię sesji, a także sporządził wykazy regentów (pracowników kancelarii), adwokatów, pełnomocników, instygatorów i wiceinstygatorów oraz poborców opłat sądowych.

Praca mogłaby niewątpliwie jeszcze zyskać, gdyby Adam Stankevič pokusił się o postawienie kilku pytań badawczych z zakresu historii społecznej. Jedynym zagadnieniem z tego obszaru, które przeanalizował dokładniej, jest kwestia edukacji prawniczej sędziów i adwokatów – praktycznej, a jedynie epizodycznie (w przypadku tych drugich) akademickiej. Deputatami zostawały często osoby z doświadczeniem orzeczniczym zdobytym w innych sądach (najczęściej grodzkich i ziemskich), a także byli adwokaci. Podczas żadnej sesji w badanym okresie nie zdarzyło się, aby w składzie sądu nie znalazło się kilka osób, które już wcześniej były trybunalistami, choć funkcję tę można było pełnić nie częściej niż co cztery lata.

Z innych spraw społecznych interesujące mogłoby się okazać np. bliższe przyjrzenie się wpływowi patronatu magnackiego na działalność Trybunału. Warto byłoby też poznać odpowiedzi na następujące pytania: z jakich kręgów wywodziły się osoby profesjonalnie zaangażowane w pracę Trybunału, przedstawiciele których grup występowali jako strony w procesach i czy w przypadku spraw karnych można wskazać na społeczny zasięg różnego rodzaju przestępstw?

Nie przekonuje ponadto stwierdzenie Autora, że zrezygnował z badania działalności chorągwi trybunalskiej, gdyż zagadnienie to zalicza się do historii innej instytucji – armii. Jednocześnie napisał w tym samym zdaniu, że zadaniem tegoż oddziału było dbanie o bezpieczeństwo Trybunału, zapewnienie spokoju podczas jego posiedzeń, pilnowanie więźniów i ściganie przestępców (s. 16). Sądzę więc, że należało dokładniej zaprezentować wymienione aspekty działania chorągwi, ściśle związane z funkcjonowaniem omawianej instytucji, zwłaszcza że problematyka ta dotychczas nie została szczegółowo zbadana⁷.

⁷ *Ibidem*, s. 260–263; *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy. Sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota / Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karininkai 1777–1794. Sąrašai. Štabas, kavalerija, artilerija, inžinierių korpusas ir pėstija*, oprac. M. Machynia, V. Rakutis, C. Srzednicki, Kraków 1999 (*Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy, t. 2*), s. XXII, XXV, XXVII, 490–492.

Dużym mankamentem pracy jest fakt, że fragmenty źródeł przytaczane przez Adama Stankeviča są w istocie tłumaczeniami na język litewski. Autor, niestety, nie przywołuje tekstów w brzmieniu oryginalnym, co nie pozwala zweryfikować trafności tłumaczenia ani przyjrzeć się specyfice języka używanego przez kancelarię Trybunału. Ponadto nadużywa przypisów rzeczowych, w których zamieszcza bardzo wiele szczegółowych informacji. Należało raczej albo wpleść je w główny tok narracji, albo z nich zrezygnować.

Z istotnych ustaleń Autora można wskazać, że w pracy Trybunału Litewskiego w drugiej połowie XVIII w., zwłaszcza w ostatnich latach jego funkcjonowania, da się zauważyć świadectwa przemian oświeceniowych. Adam Stankevič udowodnił np., że zabójców zaczęto skazywać na dożywotnie pozbawienie wolności zamiast kary śmierci, choć sankcji takiej nie przywydowały przepisy, a ponadto nie istniało w Wielkim Księstwie Litewskim ani jedno więzienie, w którym można byłoby ją odbyć (wykorzystywano w tym celu twierdzę w należącym do Korony Kamieńcu Podolskim). Ponadto zaprzestano stosowania tortur w przebiegu przewodu sądowego – zakazał tego sejm w 1776 r. W całym badanym okresie Trybunał nakazał zresztą ich przeprowadzenie tylko raz, a ponadto krytycznie traktował zeznania złożone na mękach w sądach pierwszej instancji. Oddziaływaniem prądów oświeceniowych można też tłumaczyć sukcesywne ograniczanie znaczenia Trybunału Duchownego na rzecz Trybunału Głównego (s. 142–143).

Opracowanie Adama Stankeviča pozwala też dostrzec ogrom pracy, z jakim musiał się mierzyć badany sąd. W analizowanym okresie do ksiąg wpisano 30 007 pozwów (co średnio daje 1072 rocznie) oraz wydano 5708 wyroków (średnio 222 rocznie). Jednocześnie widać, że omawiana instytucja nie radziła sobie z tak dużą liczbą spraw, z których wiele przechodziło na następne lata. W rekordowym 1784 r. zaległości osiągnęły liczbę 6065, a Trybunał po zaprzestaniu działalności w 1792 r. pozostawił po sobie 3417 nierozpatrzonych spraw. Z drugiej jednak strony aż w 43% przypadków rozstrzygnięcia zapadały w roku wpisu do ksiąg. Co więcej, Autor ustalił, że wyroki najczęściej wykonywano.

Dzięki żmudnym badaniom źródłowym Adam Stankevič dokładnie przeanalizował praktykę funkcjonowania Trybunału Głównego Litewskiego na przestrzeni niemal trzech dekad. Pozwoliło mu to na poczynienie wielu, przekonująco udokumentowanych ustaleń szczegółowych, lecz także na sformułowanie bardziej generalnych wniosków dotyczących ważnej i trafnie wybranej problematyki. W rezultacie otrzymaliśmy pracę wartościową, stanowiącą duży wkład w historiografię Wielkiego Księstwa Litewskiego i zasługującą na wyrazy uznania.

Kamil Frejlich
Warszawa